

# De keus van KUNSTSCHRIFT

december 2015/januari 2016



Francisco de Goya, Zelfportret met dokter Arrietta, 1820  
t/m 10 januari te zien in The National Gallery, Londen

## Goya in Londen

In de eerste zaal van de Goya-tentoonstelling in Londen hangt een zelfportret van de Spaanse schilder toen hij begin dertig was. Lange zwarte haren, blozend en bol. In de laatste zaal schildert hij zichzelf op 73-jarige leeftijd. Grauw en ziek. Tussen beide portretten ligt zijn carrière als portretschilder. Er hangen in de National Gallery zo'n zeventig portretten: drie generaties koninklijke familie (Goya werd in 1799 benoemd tot Eerste Hof schilder van de Koning), adel, ministers, diplo-

maten, bankiers, priesters, kunstenaars, schrijvers en familieleden. Goya's zoon Javier schreef in 1831 dat vooral de portretten die in één sessie waren geschilderd, zeer geprezen werden, en ook dat zo'n sessie tot wel tien uur kon duren. In veel schilderijen voel je de vaart. Je leest hem ook in de blik van de geportretteerden. Ze verveelden zich niet en waren bij de les. Verwonderd, geïnteresseerd, geamuseerd bezien ze de kleine schilder die zich als een razende uit de naad werkt.

'Ik heb het heerlijke gevoel dat je hier bent, ah, mijn dierbare zielsverwant. Ik had niet kunnen geloven dat vriendschap mij kon bereiken in deze staat van lijden', schreef Goya aan zijn goede vriend Martín Zapater toen hij langdurig ziek was en steun vond in het portret dat hij van Zapater geschilderd had. Goya heeft zijn vrienden en collega's vaak geschilderd. Op de expositie is een zaal aan die portretten gewijd; je ervaart aanwezigheid. Vlees en bloed en ziel in verf. Met heel veel kleine toetsjes wordt een gezicht opgebouwd. In grote vegen worden fluwelen jassen, knopen, satijnen jurken, borduursel of kant neergezet. Ode aan de vriendschap middels een ode aan verf.

In de laatste zaal trekt *Zelfportret met dokter Arrietta* (1820) alle aandacht. Iets links van het midden vormt het onderhemd van Goya een opvallend witte driehoek. Als een verkeersbord wijst het omlaag, naar de handen van de schilder die grijpen in het laken dat zijn onderlichaam bedekt. De linkerhand trekt er plooiën in, die ook weer een witte driehoek vormen, het beeld uit wijzend, naar de opdracht in een okerkleurige band onderaan het schilderij: 'Goya in dank aan zijn vriend Arrietta, voor de kunde en de zorg waarmee deze zijn leven redde tijdens een korte en gevaarlijke ziekte aan het einde van 1819, op drieënzeventigjarige leeftijd. Hij schilderde het in 1820.' Behalve de rode deken en het gezond gekleurde hoofd van de arts is het schilderij somber van toon. Slap en doodsbleek hangt Goya in de arm van zijn dokter, als in een piëta. Arrietta zit half achter hem op bed en kijkt schuin weg uit het schilderij. Liefdevol, geduldig en gelaten. Hij houdt een glas vast en wil de patiënt een drankje toedienen, maar wacht op het juiste moment.

Achter hen, in de donkere achtergrond, doemen duistere koppen op. Goya wordt door zijn dokter behouden voor de wereld in kleur.

Kris Spinhoven

Goya: *The Portraits*  
The National Gallery, Londen  
t/m 10 januari  
[www.nationalgallery.org.uk](http://www.nationalgallery.org.uk)



Het atelier van Jobs Wertheim, geschilderd door zijn tweede echtgenote Deborah Wertheim-Samson  
Particuliere collectie

## Museum Beelden aan Zee toont een overzicht van de plastieken van Johan G. (Jobs) Wertheim, beeldhouwer en tevens oprichter van Openbaar kunstbezit. Zijn kleinzoon Micha blikt terug.

Opa en ik hebben niet veel gepraat. Als gevolg van een hersenbloeding had hij last van afasie. Zelf was ik een kleuter, dus veel woorden hadden we niet nodig. Ik herinner mij hoe hij door het huis in Laren liep op zijn sloffen. Hij slofte ook echt. Waarschijnlijk had ook dat met die hersenbloeding te maken. Het meest levendig herinner ik mij de avond waarop we op mochten blijven omdat hij op het achtuurjournaal kwam. Hij was die dag overleden.

Veel beter herinner ik me mijn opa's atelier. Waar, toen opa al niet meer leefde, mijn broer en ik mochten spelen met klei die werd bewaard onder een natte handdoek. Het rook er naar gips. Midden in de ruimte stond een rond houten podium dat kon draaien. Ik weet niet eens of dat voor het model was, of voor het beeld waaraan gewerkt werd. Ik ging er in ieder geval op zitten terwijl mijn broer mij van klei namaakte. Toen ik daar zat werd ik aangestaard door alle gipsen afgietsels die langs de muur stonden. Zij waren af. Hun tijd was geweest.

Nu, een kleine veertig jaar later, staan al die koppen in Museum Beelden aan Zee opnieuw uitgesteld, tegen de wand. Ditmaal niet in gips

maar in brons en teracotta. Als volwassen man kijk ik in de ogen van mensen die er vrijwel allemaal niet meer zijn. Sommige ken ik omdat ze altijd bij ons thuis op een kast stonden. Andere, zoals professor Brouwer, herinner ik mij van vroeger. Ook mijn oma, die al dood was toen ik werd geboren, staat er tussen.

Ik heb de ogen van beelden altijd het moeilijkst gevonden. Omdat het niet echt mogelijk is een pupil te boetsen, lijken het altijd gesloten luikjes. Het is alsof ze allemaal naar binnen kijken en niet naar buiten.

Middenin de zaal staat een monitor met een oude, nog vierkante tv-beeldbuis, waarop twee door mijn opa gepresenteerde zwart-wit afleveringen van Openbaar Kunstbezit. Hij spreekt met een zachtmoedige eloquentie over zijn liefde voor de beeldhouwkunst. Nooit geweten dat mijn opa zo bevolgen over zijn vak kon praten. In de uitending komen allemaal hoogtepunten uit de beeldhouwgeschiedenis langs. Allemaal meesterwerken, allemaal affe beelden.

Maar het decor waarin hij zijn verhaal vertelt is zijn atelier. Alsof hij ook toen de kijkers wilde helpen onthouden, dat wat in een museum staat uitgesteld slechts het eindproduct is van een lange, intieme relatie tussen de kunstenaar en diens materiaal. **Micha Wertheim**

Johan G. Wertheim. *Van bankier tot beeldhouwer*  
Museum Beelden aan Zee, Scheveningen  
t/m 7 februari  
[www.beeldenaanzee.nl](http://www.beeldenaanzee.nl)



Zaaloverzicht van Barbara Hepworth: *Sculpture for a modern world*  
t/m 17 april te zien in het Kröller-Müller Museum, Otterlo

## Barbara Hepworth in Otterlo

'Op dit moment bouwen we aan een nieuwe mythologie, die gemakkelijker te begrijpen valt als je de dingen ziet die ons dierbaar zijn. Kleine dingen die we vinden en bewaren vanwege hun prachtige vorm, hun gewicht, hun textuur en intens zuivere kleur.' Dit is het programma waar Barbara Hepworth (1903-1975) en haar vrienden hun kunst aan wijdde. Hoe inspirerend dat programma bleek, en hoe uit kleine vondsten heel grote dingen groeiden, is prachtig te zien op de tentoonstelling in het Kröller-Müller Museum die aan haar is gewijd. De tentoonstelling toont niet alleen haar ontwikkeling, vanuit een bescheiden, semi-abstracte stijl tot de kloeke monumentale vormen en restvormen waar zij haar naam mee vestigde. Daarnaast krijgen we een mooi zicht op haar tijdgenoten, vrienden, geliefden, medestrevers in de ernstige zoektocht naar de moderne vorm. Want Hepworth wijdde niet alleen haar kunst aan die zoektocht. Haar hele leven stond in dat licht, en haar nalatenschap is omringd met anekdotes over de moedige, soms meedogenloze manier waarop ze dat doel nastreefde.

Dat Hepworth behoort tot de reuzen van de vroege moderne beeldhouwkunst, is al langer bekend, hoewel de schaduw van Henri Moore ook wel het zicht heeft benomen. Waar staat zij nu eigenlijk, tussen haar tijdgenoten? Hoe verdedigde zij haar positie in het keiharde gevecht om het primaat van nieuwe vormen en ideeën in de vroege moderne kunst? Wie dat wil weten heeft veel aan het boek dat bij de tentoonstelling in het Kröller-Müller is ver-

schenen. Een overzichtelijke bundel essays met titels als 'Crafting modernism' en 'Sculpting for an international community' vertelt het verhaal, van dichtbij (relaties met familie, medewerkers, collega's) tot en met the bigger picture, culminerend in haar imposante *Single Form* (1961) voor het gebouw van de Verenigde Naties in New York.

Wie echt wil weten waar de wortels van Hepworth liggen, moet naar St Ives, waar haar huis en atelier geconserveerd zijn tot en met het blaadje van de scheurkalender op de dag van haar fatale ongeluk. Maar de tentoonstelling in Otterlo geeft, met foto's, film en werk van vrienden en geestverwanten, een indringend en ook wel ontroerend inzicht in het grote project waar Hepworth haar leven aan wijdde. En na St Ives is het Kröller-Müller Museum met afstand de beste plek om haar oeuvre te tonen. In het Rietveld Paviljoen zijn sinds jaar en dag een paar van haar mooiste late sculpturen te zien. Alles bij elkaar geeft het overzicht in Otterlo een heel mooi beeld van het ernstige project van de moderne beeldhouwkunst, dat begon bij Brancusi en eindigde in de kolossale beelden waar Naum Gabo, Henri Moore en Barbara Hepworth het twintigste-eeuwse ideaal van moderniteit in beklonken.

**Mariëtte Haveman**

*Barbara Hepworth: Sculpture for a modern world*  
Kröller-Müller Museum, Otterlo  
t/m 17 april  
www.krollermuller.nl

### Licht in het Centraal Museum

Zonder licht geen leven. Zonder licht geen kleur, schilderkunst of fotografie. Geen Rembrandt, Monet of Cézanne. Zonder licht geen clair-obscur, geen impressionistisch *joie de vivre*, zonder licht grote kans op winterdepressies en vitamine-D-gebrek. Gelukkig is er nu een tentoonstelling die als kunsthistorische daglichtlamp dienst doet en alle winter-tijdsomberheid doet vervagen. Voor *Lekker Licht* brengt het Centraal Museum bekend en onbekend werk uit de collectie samen met installaties en ontwerpen van hedendaagse kunstenaars, gegroepeerd in vijf thema's die ieder een aspect van licht tot uitdrukking brengen. Van Rietvelds strakke *Drieuizen-lamp* tot de *Gebreide lamp* van Hella Jongerius, van de Madonna-clip *Ray of Light* en Piek Bergmans Kamagurka-achtige *Light blubs* tot Jan Andriesses *Kleurenspectrum van het daglicht*.

De tentoonstelling – vormgegeven als lange gang met kunstig gecreëerde nissen en verhogingen – laat zien hoe kunstenaars niet langer het licht af-



Oscar Santillan, *Failed dawn*, 2008  
t/m 24 januari te zien in het Centraal Museum, Utrecht

beelden maar het als materiaal, als bouwsteen van kunst inzetten. Fotografen fungeerden als voortrekkers (een foto is 'gevangen licht'), de minimal kunstenaars van de vroege jaren zestig gebruikten tl-buizen om sculpturen mee te creëren en videoclipmakers van nu vieren het kunstlicht van de nacht – in de laatste zalen bewegen Madonna, Kylie Minogue en Thom Yorke zich tegen het decor van discodansvloer of de supermarkt, waar de kleuren van de merchandise fosforescerend opgluieën.

Werken met licht is werken met sensorisch effect. Zoals geluidskunstenaars emoties manipuleren door hard-zachtcontrasten en het geluid uit onverwachte locaties laten ontspringen, zo hanteren ook lichtkunstenaars een arsenaal aan effecten. Licht kan mager mysterieus door de kier van een deur piepen, paars-rose stralen in een Rietveldstoel van neonbuizen of je vol psychedelisch in de ogen treffen. Het laatste doet zich voor bij de stroboscopische zuil van Matthijs Munnik: een vijfkantige witte kolom die zinsbegoochelende kleurpatronen in wisselende snelheden op de kijker afvuurt. Daarna betreedt men het doolhof genaamd Centraal Museum, klopt op de deur van Dick Bruna's atelier, buigt zich over de maliënkolders van de kruisvaarderstentoonstelling, en komt het vanzelf goed met de winterdepressie. **Paul Kempers**

*Lekker licht*  
Centraal Museum, Utrecht  
t/m 24 januari  
www.centraalmuseum.nl

### Teun Hocks in Apeldoorn

Wie naar werk van Teun Hocks kijkt, kijkt ook echt naar werk van Teun Hocks. Hij bouwt zijn eigen decors, figureert zelf in de foto's die hij daarvan maakt, ontwikkelt de foto's eigenhandig en voorziet die afdrukken tenslotte met olieverf van kleur. Hij combineert de technieken vernuftig. De decors zijn vaak summier, de foto's zijn letterlijk kleurloos en

de verf wordt dun aangebracht, maar samen maken ze een compleet beeld. Achteraf is moeilijk te zien waar de foto ophoudt en het schilderij begint. Hocks bereidt zijn fotoschilderijen voor in tekeningen die veel weg hebben van cartoons. In een krant of tijdschrift zouden ze niet misstaan. De getekende ideeën brengt hij tot leven met rekvisieten, camera en penseel, maar vooral met zijn eigen aanwezigheid. Hocks gaat volledig in zijn rollen op. We zien hem in foetushouding in een op maat gebouwd vogelnest liggen. Of als een geconcentreerde jager door het veld sluipen – met een vos op zijn hielen. Je krijgt nooit het idee dat je weet hoe de echte Teun Hocks eruit ziet.

Zijn volledige dienstbaarheid aan zijn werk neemt erg voor hem in, ook omdat hij in sommige tragikomische scènes zelf het slachtoffer is. Toch ervaar je het niet als zelfspot, want dit is Hocks zelf niet. Dit personage is een kapstok voor zijn ideeën. In één geval gebeurt dat letterlijk, wanneer hij als een overbelaste garderobemedewerker met alle beschikbare ledematen hoeden en jassen omhoog probeert te houden. **Hemza Lasri**

*Teun Hocks*  
CODA Museum, Apeldoorn  
t/m 28 februari  
www.coda-apeldoorn.nl/museum



Teun Hocks, *Untitled*, 2010  
t/m 28 februari te zien in CODA, Apeldoorn

### Schaamte in Dr. Guislain, Gent

Verbazend hoe ze er in het Gentse Museum Dr. Guislain steeds weer in slagen kunst te verbinden met geneeskunde. Ditmaal met een tentoonstelling over schaamte, een goeddeels onontgonnen gebied. Een hoogleraar in de schaamte zal je nergens vinden. Dr. Guislain doet pionierswerk. Veel op de tentoonstelling brengt intense herkenning. Michaël Borremans kan heel goed de mankerende blik schilderen die zich in angst naar binnen keert om zich daar te verschuilen. De tentoonstelling laat ook pogingen zien de schaamte te overwin-



Michael Borremans, *Gone*, 2003  
t/m 24 januari te zien in Museum Dr. Guislain, Gent

nen, te verhullen of juist te doorbreken. Verboden blikken zijn er ook. In het werk van Berlinde de Bruyckere, fotografen Tammo Schuringa en Marco van Duyvendijk, en vele antropologische bronnen. Aangrijpend hoogtepunt is de film *Where the Silence Fails* (2007) van Meiro Koizumi. De Japanner die de schaamte van de nu hoogbejaarde kamikazepiloot Tadamasu Itazu op video vastlegde. Merkwaardig actueel ook, nu de menselijke bom die een kamikazepiloot was, terugkeert in de militante Islam. Het gaat om een gebeurtenis van 67 jaar geleden, waar de oude piloot werkelijk niets aan kon doen. Hij bleef gespaard, omdat zijn vliegtuigmotor afsliep en hij moest terugkeren naar de basis, terwijl zijn kameraden, onder wie zijn beste vriend, hun dood tegemoet vlogen. Die vriend wordt in de film opgevoerd, 'gespeeld' door hemzelf. Levenslang schaamt Itazu zich dat hij is blijven leven. Hij is hun vriendschap ontrouw geworden. Hij is mislukt. Het verschil is wel dat de kamikazepiloot behalve slachtoffer toch vooral dader wil zijn. Itazu blijft in gesprek met zijn lang dode vriend. Totdat de dode zegt: 'Ik vind het goed dat je bent blijven leven.' Het komt er met pijn en moeite uit. **Wim Noordhoek**

*Schaamte*  
Museum Dr. Guislain, Gent  
t/m 29 mei  
www.museumdrguislain.be

### Kleur ontketend in Den Haag

*Kleur ontketend. Moderne kunst in de Lage Landen 1885-1914* is een mooie, gelaagde tentoonstelling. Thematische tentoonstellingen zijn relatief moeilijk te maken. Het verwerven van bruiklenen, en ook de inhoudelijke onderbouwing vergen veel meer dan bij een monografische aanpak. Je moet met iets nieuws komen, en tegelijk een groter publiek tevreden stellen. De tentoonstelling in het Gemeentemuseum is niet alleen een lust voor het oog maar verdient ook een



Kees van Dongen, *La fille aux rubans*, 1909  
t/m 3 januari te zien in het Haag Gemeentemuseum

plaats in de geschiedschrijving van de vroege moderne kunst. Je zou denken dat die geschiedenis, sinds het standaardwerk van Aleid Loosjes-Terpstra uit 1959, al tot in de haarvaatjes is uitgeplozen. Maar dat is niet zo, en veel van wat vooral het boek illustreert, is nieuw.

*Kleur ontketend* bestrijkt de artistieke revolutie tussen 1885 en 1914, toen vanuit de Franse schilderkunst een nieuwe bron werd aangeboord. Dat avontuur school vooral in de behandeling van kleur, zoals de briljante Monet al een halve eeuw eerder had gedemonstreerd. In Nederland drong die benadering pas aan het eind van de negentiende eeuw door, dankzij Toorop, Van Dongen en natuurlijk Van Gogh, die buiten de Hollandse grenzen opereerden. Sluifjters, Gestel en ook Mondriaan volgden. Deze geschiedenis vormt als het ware de buitenste laag van de tentoonstelling. Daarnaast biedt het boek de opbrengst van veel nieuw onderzoek over wat er nu precies gebeurde in deze hevige periode. Caroline Roodenburg-Schad beschrijft met verve het 'wonderlijke scenario van kruisbestuiving tussen de Lage Landen'; van de tentoonstellingen van Les XX in Brussel waar Toorop aan meedeed tot en met de uitwijking van Belgen zoals Gustave De Smet en Rik Wouters naar Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. Anita Hopmans biedt een verrassende inkijk in het Parijs van Van Dongen. *En passant* krijgen we allerlei leuke informatie, zoals dat Toorop zijn werk antedateerde, dat Van Gogh met bolletjes breiwool kleurcontrasten uitprobeerde en Frederik van Eeden de schilderijen van Sluifjters en Mondriaan betitelde als ziektebeelden. Hoe hard de strijd om de avant-garde toen al was blijkt uit het gegeven dat sommigen (Ferdinand Hart Nibbrig) daar ook in konden falen, volgens de toen al spraakmakende gemeente. **MH**

### Bosch en de boeken van Boijmans

Aan de vooravond van het Jheronimus Boschjaar 2016, dat vanaf februari vooral in 's-Hertogenbosch uitgebreid gevierd zal gaan worden, is in Museum Boijmans Van Beuningen al een spectaculair bruikleen van het Prado te zien, Bosch' curieuze drieliuk met de *Hooiwagen* uit ca. 1515 (in dit Kunstschrift afgebeeld op pp. 14-15). Jammer voor het Noordbrabant Museum, dat natuurlijk liever zelf de primeur had willen hebben, maar wel begrijpelijk. Het is al een wonder dat het Prado dit kwetsbare en geliefde werk liet gaan, en Boijmans heeft met zijn rijke collectie nu eenmaal een veel betere onderhandelingspositie. Bovendien vormt de *Hooiwagen* met z'n zoenende, vechtende en gokkende figuurtjes het hoogtepunt van de tentoonstelling in Boijmans over de vroege genrekunst, met vooral zestiende-eeuwse voorstellingen van het boerenleven op het platteland, bordeelscènes en schranspartijen, vol leedvermaak en bizarre grappen. Zo'n tentoonstelling was nog niet eerder gemaakt. Een van de verklaringen daarvoor is dat de echt goede stukken niet makkelijk bij elkaar te krijgen zijn. Pieter Breugels *De boer en de nestrover* uit het Kunsthistorisches Museum in Wenen kon bijvoorbeeld geleend worden in ruil voor *De Toren van Babel* die in 2018 naar Wenen zal reizen voor een groot Bruegel-overzicht.

Jaren van onderhandelingen en voorbereiding, alleen de grote musea kunnen zich dat veroorloven. Voor de vroege Nederlandse kunst is Boijmans al een tijd voorbeeldig op dit punt, niet alleen met bijzondere tentoonstellingen maar ook met de daarbij aansluitende, buitengewoon leesbare en mooi uitgegeven boeken, die meer aandacht verdienen dan wat vluchtig doorbladeren. Zoals *Vroege Hollanders. Schilderkunst van de late middeleeuwen* (2008), *De weg naar Van Eyck* (2012) en dan nu *De ontdekking van het dagelijks leven – van Bosch tot Bruegel*. **Annemiek Overbeek**



Jheronimus Bosch, *De marskramer*, ca. 1500  
t/m 17 januari op de tentoonstelling in Rotterdam collectie Museum Boijmans Van Beuningen